

■ TRANSZKULTURÁLIS POÉTIKÁK A MAGYAR IRODALOM KONTEXTUSÁBAN

Az elmúlt két évtized irodalomtudományi vitáinak egyik kulcsfogalma a transzkulturalizmus. A terminus megalkotójának Wolfgang Welsch szokás tekinteni, aki az 1990-es években használta először *Transkulturalität – Lebensformen nach der Auflösung der Kulturen*¹ című tanulmányában. Legutóbbi munkáiban azonban ugyanez a szerző hangsúlyozza, hogy a transzkulturalizmus mint kulturális és irodalmi jelenség a közhiedelemmel ellentétben nem új keletű.² Ugyanis még a legnagyobb kultúrák sem fejlődtek ki elszigetelten. Példaként említi többek között a görög kultúrát, amelynek fejlődését Egyiptom, Nyugat-Ázsia, Babilon és Fönícia befolyásolta.³ Úgy tűnik azonban, hogy amikor Welsch az 1990-es évek végén transzkulturalizmusról beszélt, nem csupán a kultúrák keveredésére gondolt. Megfigyelései a 20. század végének kulturális jelenségeire vonatkoztak, amelyeket a globalizáció és a migrációs folyamatok jellemeztek. Mint akkoriban írta, napjainkban a kultúrák állandó keveredése, egyfajta beszivárgás zajlik, amely új, hibrid kulturális formák kialakulásához vezet.⁴ *Makroszinten* ez azt eredményezi, hogy hasonló problémák és kérdések jelennek meg a hagyományosan rendkívül különbözőnek tartott kultúrákban. Példaként említette az emberi jogi vitákat, a feminista és környezetvédelmi mozgalmakat, amelyek szélességi köröktől függetlenül jelen vannak a közbeszédben. *Mikroszinten* viszont a transzkulturális összefonódás hatással van az egyén formálódására és identitásának a kialakulására. Hiszen a kortárs életforma nem más, mint „a különböző társadalmi világokon való vándorlás és a különböző lehetséges identitások megvalósulása”⁵

Welsch a transzkulturalizmus kifejezést a multikulturalizmus és az interkulturalizmus fogalmi ellenében hozta létre, amelyek szerinte mára elvesztették relevanciájukat. Ezeket csupán látszólag progresszív eszméknek titulálta, s a különálló kultúrák hagyományos, mára elavultnak tekintett herderi koncepciójához kapcsolódó elképzeléseknek nevezte. Herder a kultúrát három elem segítségével írta le: „társas-

¹ Wolfgang WELSCH, „Transkulturalität: Lebensformen nach der Auflösung der Kulturen”, *Information Philosophie* 20, 2. sz. (1992): 5–20.

² Wolfgang WELSCH, *We Have Always Been Transcultural: The Arts as an Example* (Leiden: Brill, 2024).

³ Wolfgang WELSCH, „Transculturality in Literature: A Phenomenon as Old as It is Current”, *World Literature Studies* 14, 3. sz. (2022): 5–11, 5, <https://doi.org/10.31577/WLS.2022.14.3.1>.

⁴ Wolfgang WELSCH, „Transculturality: The Puzzling Form of Cultures Today”, in *Spaces of Culture: City, Nation, World*, szerk. Mike FEATHERSTONE és Scott LASH, 194–213 (London: Sage, 1999), 198.

⁵ Uo.

dalmi homogenitás, etnikai egység és világos interkulturális határok”⁶ Welsch szerint e meghatározó tényezők egyike sem érvényes napjainkban. Először is, a modern társadalmak homogenitására vonatkozó állítás megkérdőjelezhető. Welsch érvelése szerint az anyagi helyzetünk, nemünk vagy szexualitásunk terén mutatkozó különbségek életmódunkra gyakorolnak hatást, és ezáltal különféle, egymástól gyökeresen eltérő életmódokat eredményeznek.

Még vitathatóbb a kultúrák etnikai egységésítésének koncepciója. Welsch szerint a társadalmak nem adottságok, hanem konstrukciók, és gyakran erőszakos eszközökkel hozzák létre őket.⁷ Így Herder téved, amikor a kultúrát egy adott területtel azonos „autonóm szigetnek vagy szférának”⁸ képzei, amelyet egyetlen, homogén nyelvet beszélő népesség lakik.

A kulturálisan eltérő közösségeket szétválasztó határok ma, akárcsak a múltban, indokolatlanok. Az a tény, hogy a kulturális cserék a folyamatos áramláshoz alkalmazkodva folyton újradefiniálásra és megerősítésre szorulnak, korlátozott hasznosságukat jelzi.⁹

A transzkulturalizmus koncepciója meglehetősen jól ismert és széles körben megvitatott elmélet az irodalomtudósok körében mind a nyugati,¹⁰ mind a közép- és kelet-európai térségben. Tanulmányozása a magyar irodalomtudományban is már több mint egy évtizede nyomon követhető.

Ez elsősorban a magyar irodalom sajátosságainak köszönhető, mivel arra több mint egy évszázada a policentrizmus, vagyis a többközpontúság jellemző. Ezt a státuszt a különböző történelmi események, különösen a trianoni békeszerződés utáni időszak eredményezte. Ez többek között azt jelentette, hogy a magyarországi irodalom mellett megjelentek a kisebbségi, vagyis a „határon túli”, nem magyarországi magyar irodalmak is. Külön kategóriát alkot a nyugati magyar irodalom. A 20. század utolsó évtizedeiben az irodalmi diskurzusban megjelent a „migráns irodalom” fogalma is, amely szorosan kapcsolódik a nyugati magyar irodalomhoz és a magyar diaszpóra irodalmához. Ezek a fogalmak főként a Magyarországon kívül élő, de magyar nyelven író magyar származású szerzőkre utalnak. A transzkulturalizmus logikájából következően azonban az alkotók besorolásának nem a nyelv az egyetlen kritériuma, hanem a szerző származása, identitása, a szöveg témája, a kulturális

⁶ Uo., 194.

⁷ Uo., 194.

⁸ Uo., 195.

⁹ Uo., 194.

¹⁰ Lásd például: Irene GILSENAN NORDIN, Julie HANSEN és Carmen ZAMORANO LLENA, szerk., *Transcultural Identities in Contemporary Literature* (Leiden: Brill, 2013), <https://doi.org/10.1163/9789401209878>; Kai WIEGANDT, szerk., *The Transnational in Literary Studies: Potential and Limitations of a Concept* (Berlin and Boston, MA: De Gruyter, 2020), <https://doi.org/10.1515/9783110688726>; Geoffrey V. DAVIS et al. szerk., *Towards a Transcultural Future: Literature and Society in a 'Post'-Colonial World 1* (Leiden: Brill, 2004), <https://doi.org/10.1163/9789401200073>; Arianna DAGNINO, *Transcultural Writers and Novels in the Age of Global Mobility* (West Lafayette: Purdue University Press, 2015).

közeg, amelyben működik stb. A magyar irodalomnak tehát sajátos csoportjába tartoznak azok a transzlingvális szerzők, akik különböző okokból nem az anyanyelvükön, hanem a célszáguk nyelvén kezdtek el írni, valamint a bilingvális írók, akik mindkét nyelven alkotnak. Vagyis a magyar irodalom kontextusába sorolható jelentős számú olyan szerző, aki több kultúrához és nyelvhez kapcsolódik, munkásságuk vizsgálata éppen ezért eltérő módszertani megközelítést kíván a nemzeti irodalmak elemzésére általában használt kutatási módszerektől. A transzkulturalizmus, mint az elmúlt évek során kiderült, sok magyar irodalomkutató számára ilyen új módszertannak bizonyult.

A transzkulturális kutatások több magyar tudományos központban is jelentősek, különösen – bár természetesen nem kizárólag¹¹ – a nem magyarországi magyar nyelvű intézményekben. Az egyik központ már évek óta a Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem Szlovákiában, ahol 2016-ban transzkulturális kutatócsoport indult Németh Zoltán vezetésével. A csoport tagjai már hét alkalommal mutathatták be kutatási eredményeiket az évente megrendezett konferenciákon,¹² amelyek mindegyike a transzkulturalizmus és a kétnyelvűség témáját járja körül a magyar irodalom kontextusában. Emellett a kongresszusok eredményeként konferenciakötetek is születtek, amelyek közvetlenül a transzkulturalizmushoz kapcsolódó vagy a transzkulturális módszertani gondolatokra támaszkodó tanulmányok gyűjteményei.¹³

Továbbá fontos megemlíteni Bányai Éva *Bevezetés a magyar irodalomba: Transzkulturális szempontok a magyar irodalom történeteinek más nyelveken való megírásához* című projektjét, amelynek célja olyan irodalomtörténet létrehozása, amely a

¹¹ A magyar kutatásokban kiemelkedő jelentőségű volt két transzkulturális témájú *Helikon*-szám. Mindkettőt Jablonczay Tímea szerkesztette. Az első *Transznacionális perspektívák az irodalomtudományban* címmel 2015-ben jelent meg, míg a második *Transzkulturális emlékezetkutatás* címmel 2022-ben látott napvilágot.

¹² A konferenciákat kezdetben, azaz 2017-ben, 2018-ban és 2019-ben a nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, majd 2021-ben, 2022-ben, 2023-ban és 2024-ben a Bázis Irodalmi és Művészeti Egyesület szervezte.

¹³ NÉMETH Zoltán és Magdalena ROGUSKA-NÉMETH, szerk., *Transzkulturalizmus és bilingvizmus az irodalomban* (Nitra: Fakulta stredoeurópskych štúdií v Nitre / Közép-európai Tanulmányok Kara, Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, 2018);

NÉMETH Zoltán és Magdalena ROGUSKA-NÉMETH, szerk., *Transzkulturalizmus és bilingvizmus a közép-európai irodalmakban* (Nitra: Fakulta stredoeurópskych štúdií UKF v Nitre / Közép-európai Tanulmányok Kara, Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, 2018);

HEGEDŰS Orsolya et al. szerk., *Transzkulturalizmus és bilingvizmus* (Nitra: Fakulta stredoeurópskych štúdií UKF v Nitre / Közép-európai Tanulmányok Kara, Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem, 2019);

NÉMETH Zoltán és Magdalena ROGUSKA-NÉMETH, szerk., *Transzkulturalizmus és bilingvizmus 4.* (H. n.: Bázis – Magyar Irodalmi és Művészeti Egyesület Szlovákiában, 2022);

NÉMETH Zoltán és Magdalena ROGUSKA-NÉMETH, szerk., *Transzkulturalizmus és bilingvizmus 5.*, (H. n.: Bázis – Magyar Irodalmi és Művészeti Egyesület Szlovákiában, 2023);

NÉMETH Zoltán, szerk., *Transzkulturalizmus és bilingvizmus 6: Csehy Zoltán 50.* (H. n.: Bázis – Magyar Irodalmi és Művészeti Egyesület Szlovákiában, 2024).

külföldi olvasóközönséget célozza meg. A projektben kilenc ország hungarológusai működnek közre. A könyv először román, majd szlovák, szerb, horvát, bolgár és lengyel nyelven kerül kiadásra. Fontos, és erre utal a kiadvány címében szereplő transzkulturalizmus kifejezés is, hogy az egyes fordítások nem lesznek egymás pontos megfelelői. A különféle nyelveken megjelenő kiadások tartalma ugyanis a magyar és a román, szlovák, szerb, horvát, bolgár, lengyel irodalom közötti kölcsönös kapcsolatokat és hatásokat hivatott figyelembe venni. A transzkulturalizmus itt tehát a lehető legtágabb értelemben értendő, kultúrák, nyelvek és irodalmak egymásba fonódásaként.

A fentiek tükrében nem lesz talán meglepő, hogy ebben a tematikus blokkban, amely a magyar irodalom kontextusában foglalkozik a transzkulturális poétikákkal, olyan irodalomtudósok tanulmányai szerepelnek, akik nem magyarországi központokhoz kötődnek.

Áttekintésünket Katarzyna Deja (Jagelló Egyetem) írása nyitja *A transzkulturalizmus és az irodalomtudomány globális fordulata* címmel, amely a transzkulturalizmus fogalmának az irodalomtudományban elfoglalt helyzetére összpontosít. A krakkói irodalomtudós vizsgálódásai arra a következtetésre vezetnek, hogy a transzkulturalizmus fogalma még mindig nem rendelkezik egyértelmű, végleges definícióval, amelyre a módszertani megközelítésüket erre alapozó kutatók hivatkozhatnának. A transzkulturalizmust ezért a globális fordulat kontextusában vizsgálja, amelynek szerinte hasonló a célja: a kultúra másfajta felfogásának lehetőségére való figyelemfelkeltés, a kultúrák és nemzetek határain való túllépés szükségességének hangsúlyozása, valamint a kultúra és az irodalom olyan szemléletének előmozdítása, amely nyitott a különböző perspektívákra, és a különbségek hangsúlyozása helyett a hasonlóságokat keresi.

Toldi Éva (Újvidéki Egyetem) *Transznyelvűség magyar irodalmi kontextusban* című tanulmánya a transzkulturalizmushoz szorosan kapcsolódó jelenséggel, vagyis a transznyelvűséggel foglalkozik a magyar irodalom vonatkozásában. A szerző felhívja a figyelmet a jelenség interdiszciplináris jellegére, ismerteti a nyelvészeti, szociolingvisztikai és pedagógiai megközelítéseket, majd irodalmi definíciókat mutat be, mindenekelőtt Steven G. Kellman megállapításaira hivatkozva. A tanulmány második részében a szerző magyarul író transzlingvális szerzők műveit értelmezi.

Esettanulmányt kínál e sorok írójának, Magdalena Roguska-Némethnek (Varsói Egyetem) az írása – *A mozgásban levés mint transzkulturális poétika* –, amely a magyar gyökerekkel rendelkező, angolul író David Szalay *Turbulence* című regényét elemzi. A tanulmány Szalay regényét olyan transzkulturális mű példaként mutatja be, amely „a mozgásban levés” poétikáját követi. A regénynek a transzkulturális poétikában való elhelyezése nemcsak a felvetett téma szintjén, hanem – és talán mindenekelőtt – az alkalmazott szerkezeti és narratív megoldásokban is érzékelhető.

Összeállításunk utolsó darabja Németh Zoltán (Varsói Egyetem) *Transzkulturális archívumok* című tanulmánya, amely Talamon Alfonz és Száz Pál könyvei nyomán a transzkulturális poétikát az úgynevezett kisebbségi magyar irodalom

műveiben vizsgálja, vagyis olyan transzkulturális irodalmi közegben, amely az embereken átlépő határok nyomán jött létre. Ennek során íródik bele a múlt az elemzett kötetek hibrid nyelvébe, s válnak Talamon és Száz könyvei transzkulturális archívumokká.

Magdalena Roguska-Németh